

דב סדן כעורך מעפר ואפר לפאר-הספר בין סדן העורך לאלתרמן המשורר נורית גוברין

א. "המוסף" כבמה מרכזית

בשנת תרפ"ד (1924) הוציאו שני אנשים צעירים את ביטאון "החלוץ", 'עתוננו', בלבוב, שממנו הופיעו שלוש חוברות (שבט, אדר א', ניסן). שני צעירים אלה היו דב שטוק (סדן), שהיה בן 22, ואבי, ישראל כהן, שהיה בן 19. באותה שנה אף הוציאו יחד את העיתון 'בשעה זו', שממנו הופיעה חוברת אחת בחודש אב.

היה זה ניסיונם הראשון בעריכה, של מי שנעשו לימים, כל אחד בדרכו ובמקומו, עורכים בעלי שם, כשלזכותו של כל אחד מהם נזקפים מפעלי עריכה רבים ומפוארים, שהטביעו את חותמם על התרבות והספרות בארץ ישראל ובמדינת ישראל. זו היתה התחלתה של ידידות רבת שנים, שנמשכה כל ימי חייהם, של שיתוף פעולה הדוק, על אף חילוקי דעות וויכוחים גלויים וסמויים ביניהם.

נושא העריכה והעורכים הוא אחד הנושאים המוזנחים במחקר התרבות והספרות העברית, המחכה עדיין לגאולתו. טרם ניתנה הדעת על חלקו ותרומתו של עורך להתוויית מדיניות תרבות וספרות, ובכלל זה גם של דב סדן, ישראל כהן ועורכים רבים אחרים, להוציא הערות מפוזרות וקטעי זיכרונות. ברשימה הביבליוגרפית של כתבי דב סדן, שערך ג. קרסל, רשומים 19 פריטים תחת הכותרת: "עריכה" (לא כולל מבואות ואחרית דבר לספרים ולתרגומים). "המוסף לשבתות ולמועדים" של 'דבר' היה מפעל העריכה הרביעי של דב סדן (השלישי היה ביטאון "החלוץ" בווארשה, 'העתיד'), והראשון בארץ ישראל.

אין ספק, שהחוקר לעתיד של "המוסף" לספרות של 'דבר' בעריכתו של דב סדן יגיע למסקנה, ש"מוסף" זה משמש דוגמה ומופת לעריכה של מדור ספרותי בעיתון יומי. עד היום חוזרים ל"מוסף" זה, שערכו קיים ועומד; נזקקים לו סופרים וחוקרי תרבות וספרות, ויש בו כדי להאיר כמעט כל נושא בתחומי התרבות והספרות והחיים היהודיים בארץ ישראל ובגולה.

חלקו של דב סדן ב"מוסף" זה היה רב משאפשר לשער במבט ראשון. "מרדן, שלא תמיד קיבל מרות, אפילו של הדאלאי למה הגדול בתנועת הפועלים", הגדיר אותו לימים אברהם שאנן, אף הוא מעורכי "המוסף" ('משא', 12 במרס 1982); "השושבין" כינה אותו ג. קרסל ('דבר', 9 באוגוסט 1946)

בתפקידו כמעודד של צעירים ומתחילים רבים. דס סדן לא רק ערך את "המוסף", ערוך פעיל ויוזם, אלא גם כתב בו מדורים רבים שאינם חתומים, או מדורים החתומים בשמות עט שונים ואף משונים. הוא היה אחראי על מדור האינפורמציה שב"מוסף", והביא בפני קוראיו מידע מעודכן ומגוון מתוך שפע העיתונים וכתבי העת שהיו מתקבלים במערכת.

בזכות כוח זיכרונו המופלא וכושר עבודתו המדהים, הצליח להפוך את המדור הספרותי למרכז תרבותי וספרותי, במה לסופרים ותיקים ומתחילים, זירה לעידוד כישרונות, בית לסופרים עולים וסופרים היושבים רחוק, סדנה לטיפוח כתיבתן של נשים ועוד. במיוחד בלטה התמסרותו לטיפוחם ולעידודם של אחרוני הסופרים העבריים בפולין, שנתן להם במה ב"מוסף", ועמד עמם בחליפת מכתבים ערה. מקצת מכתבים אלה נכללו ב'דיעות גנזים', שהוקדש לסופרים העבריים שנספו בשואה (בעריכתו של ישראל כהן, תשל"ג). סופרים אלה ראו את דב סדן כפטרונם (דוד וינפלד). כל "מוסף" היה בו גיוון, חידוש, הפתעה, שילובי ישן וחדש, מקור ותרגום וכן במה לגילויי הכוחות השונים הפועלים בארץ ומחוצה לה בתחומי התרבות והספרות. הקורא חש שהוא חי את העשייה התרבותית והספרותית, שותף לה, נמצא עם "היד על הדופק" ומעורה בנעשה בתחומי הספרות העברית והיידית בארץ ומחוצה לה, ובספרות העולם. היו ב"מוסף" גיליונות המוקדשים לנושאים וגיליונות מגוונים. לימים, גילה סדן שמץ ממדיניות העריכה שלו:

בימי עריכתי את מוספו של "דבר" מנהג היה בידי, כי ככל שהוצאתי גיליון יובל או גיליון זכרון על סופר וסופר, חיכיתי עד גמר העריכה ובהרגישי את תוכנו חסר מצד מה, הייתי טורח להשלימו, באופן שכתבתי מאמר גם אני. כך נולדו כל מאמרי בגיליונות האלה (סדן, "על א.ג.גנסין וסביביו").

ב. שש שנים כעורך "המוסף"

בגיליון הראשון של "המוסף" בעריכת דב סדן מיום י"ב באב תרצ"ג השתתפו: ישע סמפטר בשירים; י. פפרניקוב בסיפור; ראובן גרוסמן: "יוליוס קיסר בתרגום עברי" של א. א. ליסיצקי; יצחק יציב בביקורת על ספרו של ש.ל.בלנק 'נחלה'; מיכאל אסף בסקירת "ספרים על המזרח ממקורות ערביים"; א. ש. יוריס בביקורת תיאטרון, יחד עם מי שחתם מ. י. פלוני; וסקירה "בספרות ובאמנות". בגיליון השני בעריכתו מיום כ"ו באב תרצ"ג, משתתפים: ש. שלום ויוכבד בת מרים בשירים; דוד שמעוני בסדרה בפרוזה "בחשאי"; וכן ש. ד. גויטין ושרגא קדרי. ניתוח המשתתפים והתוכן מגלה את סימני ההיכר המאפיינים את מדיניות העריכה של דב סדן: שיתוף סופרים מכל המרכזים היהודיים בעולם; גיוון בז'אנרים; עידוד נשים יוצרות; ספרות עברית וספרות העולם; ספרות ההווה ומאוצרות ספרות הדורות הקודמים, ועוד הרבה. בחינה מקרית של שני גיליונות נוספים בעריכתו, חודשים אחר מכן, מחזקת את מערכת השילובים והאיזונים שאפיינה את מדיניות העריכה של דב סדן ב"מוסף". האחד מד' בטבת תרצ"ד והשני מי"א בטבת תרצ"ד: שירה ופרוזה; מקור ותרגום; מאמר וביקורת; סופרי עיר וכפר; גברים ושנים;

סקירות ואינפורמציה ספרותית מן העולם הגדול ומארץ ישראל. בגיליון הראשון: מאמר עם מותו של סטיפן גאורגה, בלתי חתום; תרגום שלושה משיריו על ידי ש. שלום, יוסף ליכטנבוים וז.ר.; סיפור של דוד מליץ. בין המבקרים הסוקרים: מ. נרקיס, א.י. ברור, דוב הרששון. בשני: שיר של יוכבד בת מרים; מחזה בעברית של הסופר והמבקר היהודי-גרמני אוסקאר בויס (ללא ציון שם המתרגם); שני מאמרים נוספים על סטיפן גאורגה, האחד של גרהרד ליבס מבית אלפא והשני של יהושע טילמן מלבוב. סקירות ביקורתיות על ספרים וכתבי עת, בעיקר בעניינים יהודיים בעולם, חתומות בראשי תיבות; וסקירה מפורטת וארוכה על הנעשה "בספרות ובאמנות" בארץ ובעולם, בהיקף של עמוד כמעט שלם, בוודאי של העורך עצמו.

'דבר' התחיל להופיע ביום שני, ט' בסיוון תרפ"ה (1 ביוני 1925), וכבר בגיליון הראשון היתה משולבת בו הספרות היפה (סיפור של עגנון ושיר של דוד הופשטיין). חודשים אחדים לאחר מכן, בערב ראש השנה תרפ"ו (18 בספטמבר 1925) הופרד החלק הספרותי, יוחד לו מדור מיוחד, הוא הופיע בנפרד בסופי שבת ובערכי חגים בלבד, ואף נכרך כך. הפרדה זו נפסקה בט"ו בסיוון ת"ש (21 ביוני 1940) והמדור חזר ונבלע בגוף העיתון. עד להפרדה הבאה.

סדן החל לפרסם ב'דבר' כבר בשנתו הראשונה. מיד עם עלייתו לארץ בשלהי 1925. היה זה "מכתב למערכת", שבו הודיע על התפטרותו מהוועד הפועל של "ברית הנוער" ומהנהלת מזכירותה, בכ"ז בכסלו תרפ"ו (14 בדצמבר 1925). מאז השתתף בו בקביעות, כמעט מדי יום ביומו, במדורים הכלליים ובאלה המיוחדים לספרות יפה.

הצטרפותו למערכת באה לאחר שפרסם את מאמרו: "שיעור קל במלאכת התרגום", ב' באדר ב' תרפ"ז (11 במרס 1927). שש שנים לאחר מכן נעשה לעורך "המוסף", והתמיד בכך שש שנים: מתרצ"ג עד תרצ"ט (1933-1939).

ברל כצנלסון שייסד את "המוסף" ערך אותו בשנותיו הראשונות. לאחר מכן הוא נערך לסירווגין על ידי מאיר בוגדן, זלמן רובשוב (שז"ר), יצחק יציב ודוד זכאי. כפי שהעיד דב סדן, בריאיון עם יהודה פרידלנדר ('ידיעות אחרונות', 5 במרס 1982), הוא קיבל על עצמו את תפקיד עורך "המוסף" לפי בקשתו של שז"ר, "שהיה בעצם העורך הכללי, ואף יצא לפעולות בגולה, והוא שביקשני להקל עליו ונעניתי לו, ועריכת ארעי נעשתה לי עריכת קבע, שנמשכה שש שנים עד שאמרתי לעצמי: הרף".

באותן שנים היה נהוג לא פעם שלא לציין את שמות העורכים בשולי הגיליון. מסיבה זו לא נרשם תאריך ההתחלה המדויק לעריכתו של דב סדן את "המוסף". גם סדן, מסיבות השמורות עמו, לא מסר נתון זה (פנחס גינוסר, עמ' 161 והערה 9). יש לשער שבתחילה לא היתה בין העורכים חלוקת תפקידים מוגדרת, וחברי המערכת כולם היו שותפים לעריכת "המוסף". לפי עדותו של ג. קרסל, התחיל דב סדן לערוך את "המוסף" באופן קבוע החל מגיליון ל"א לכרך ח', י"ב באב תרצ"ג (ג. קרסל, "דפורה של תקופה", תש"י, עמ' 27). אבל, גם כשסדן כבר היה עורך "המוסף", המשיך רק שמו של ב. כצנלסון להופיע בשולי העמוד האחרון שלו תחת הכותרת: "העורך האחראי".

לעומת אי הבהירות בתאריך ההתחלה, מצוי בידינו תאריך מדויק של הפסקת עבודתו של דב סדר כעורך המדור, ללא הסבר לסיבות לכך. בכ"ז בתמוז תרצ"ט (14 ביולי 1939) בעמוד האחרון של "המוסף" התפרסמה "הערה" בחתימתו של דב שטוק:

עם הגליון הזה יוצא הטיפול במוספים מרשותי, ואשמח לקיים חובה נעימה ולהודות בזה לכל שעזרוני בשש שנות עבודתי במדור זה ונתנו בו מפרי רוחם, הגיונם ורגשם, ואף הפקידו עיני ולבי על דרכו וצרכו. וביותר אשמח לראות את חביבי אברהם קריב כממלא התפקיד הזה מעתה.

(דב שטוק)

(העורך האחראי: ב. כצנלסון)

ג. מי יצר את המונח "מוסף" בעיתונות?

אם זיכרוני אינו מטעה אותי, הרי זכור לי, שסדן סיפר לי פעם, שהוא הוא שנתן את השם "מוסף" למדור הספרותי. אבל בריאיון עם יהודה פרידלנדר ('דיעות אחרונות', 5 במרס 1982) מעיר המראיין כי "אם איני טועה, היה זה כצנלסון שהביא את הצירוף העתידי מסידור התפילה ונתנו עניין לתוספת הספרותית", וסדן בתשובתו אינו מתייחס להערה זו כלל. בכל אופן, מעיד שם זה על יחס הכבוד הגובל בקדושה, שיוחס לתפקידה של הספרות העברית. הספרות העברית בעולם החילוני, ממלאת את תפקיד התפילה בעולם הדתי היא מקבילתה של התפילה, אם לא לומר תחליפה. כידוע, |מוסף" היה במקורו, קורבן נוסף שהיו מקריבים בבית המקדש בשבתות ובמועדים, ולאחר מכן, משחרב בית המקדש ובטלו הקורבנות, היה "תפילה נוספת על הרגילה", שאומרים אותה בציבור ב"שבתות ובמועדים", כפי שנכתב בכותרת המשנה של "המוסף" לספרות של 'דבר'. מכאן ואילך, נעשה "מוסף" שם נרדף למדורים הספרותיים בעיתונות היומית ובכתבי העת הכלליים. השם "מוסף" הופיע בפועל לראשונה בכ"ט באלול תרפ"ה (18 בספטמבר 1925), ערב ראש השנה תרפ"ו, אבל כבר יום קודם הוא נזכר בפרסומת מוקדמת למדור הספרותי. לפני כן הופיע החלק הספרותי בימי שישי, ללא כותרת מיוחדת במסגרת העיתון. דב סדן לא ערך בשלב זה את המוסף, אבל היה חבר מערכת 'דבר'. לפני שנקבע השם "מוסף" התלבטו בין שמות כגון: "תוספת לשבת" או "הוספה".

על חשיבות תפקידו של עורך המוסף לתרבות, העיד לימים דב סדן, בהערותיו לחליפת המכתבים בינו לבין ברל כצנלסון (1931), ש"מעמדו של ברל כעורך הספרותי נחשב אף יותר ממעמדו כעורך הכללי של העיתון, ובחמש השנים הראשונות של 'דבר' היה עיקר עניינו במוסף לשבתות ולמועדים" (מובא לפי חנן חבר, 'פייטנים ובריונים', עמ' 80).

סדן, שקיבל את המוסף מברל, היה קנאי מאוד ל'דבר' ול"מוסף" בעריכתו. לא רק שעשה

מאמצים למשוך אליו את טובי הכוחות הספרותיים ולעודד על במתו כל ניצוץ של כישרון שגילה

בסביבתו, אלא גם נלחם את מלחמות העיתון, והגיב פעמים רבות על "גניבות" ספרותיות ממנו, על העתקות שלא ברשות, על סילופי ציטוטים כביכול ממנו, ועוד כהנה מעשים שראה בהם פגיעה במוניטין של עיתונו. יעידו על כך תגובותיו הרבות ודבריו בוועידות שונות של ההסתדרות על 'דבר' (ראה, ב"מפתחות" של הביבליוגרפיות של ג. קרסל ושל יוסי גלרון, ערך: "דבר"). במיוחד נלחם נגד עזיבתו של סופר ומעברו לעיתון מתחרה, מעשה שנתפס בעיניו כבגידה אידיאולוגית ולא פחות כפגיעה אישית. במסגרת מצומצמת זו, נביא דוגמה אחת לתגובה מסוג זה של סדן, שגם בכעסו ובהרגשת עלבונו ידע לשמור על תגובה תרבותית הולמת ולגייס את חוש ההומור שלו כדי להלום.

ד. מדוע עבר אלתרמן ל'הארץ'?

מדובר בתגובתו של דב סדן על עזיבתו של נתן אלתרמן את 'דבר' ומעברו לצד השני של המתרס, לעיתון המתחרה, 'הארץ'. נקדים ונאמר, שפרשה זו ביחסי אלתרמן וסדן היא יוצאת דופן, ויעידו על כך הדברים החמים ואף הנלהבים שכתבו לימים זה על זה. יש בה כדי ללמד, שהתגובה החריפה לא השאירה משקעים לטווח רחוק, ושניהם יכלו להתעלות ולבחון איש את רעהו לגופו, לשכוח ולהשכיח את עלבון הפרשה.

בשנת 1932 חזר נתן אלתרמן לארץ, עם סיום לימודיו בצרפת, ומשנת 1934 השתתף דרך קבע ב'דבר', בעיקר בתוספת הערב שלו. ייתכן שלא לכנסדר פן היתה "יד בדבר", כפי שהעיד לימים, אבל ברל כצנלסון, עורך 'דבר', הוא שקלט אותו (מרדכי נאור, 'קשר' 20, עמ' 23). מה-20 ביולי 1934 ועד ה-2 בנובמבר 1934 פרסם אלתרמן מעל במה זו 26 "סקיצות תל אביביות", בחתימת אלוף נון (ביבליוגרפיה לכל כתבי נתן אלתרמן, 'מחברות אלתרמן', א', תשל"ז, עמ' 158-259).

בנובמבר 1934 עזב נתן אלתרמן את 'דבר' ועבר ל'הארץ', שבו השתתף דרך קבע במשך יותר משמונה עשנים. ב-5 בפברואר 1943 שב ל'דבר', שנעשה לאכסניה הקבועה שלו במשך עשרים וארבע השנים הבאות (עד תחילת 1967). בתקופה זו פרסם ב'דבר' את "הטור השביעי" שלו.

קשה לדעת בבירור מדוע בדיוק עזב אלתרמן את 'דבר' ועבר ל'הארץ' בנובמבר 1943. מנחם דורמן, כותב תולדותיו של נתן אלתרמן, חוקרי אלתרמן (רפי אילן, דן אלמגור) וידידו (יעקב אורלנד) הסבירו שהסיבות לעזיבתו את 'הארץ' ושובו ל'דבר' היו כספיות ואידיאולוגיות (דן אלמגור, 'קשר' 19, עמ' 107). לעומת זאת, לא ניתן כל הסבר למעבר הראשון, המוקדם, מ'דבר' ל'הארץ', ייתכן, כפי ששיער מרדכי נאור, שברל לא העריך כראוי את אלתרמן, ונתן לו לכתוב רק בתוספת הערב של 'דבר', וחשב כי לעיתון הבוקר אין הוא מתאים; ייתכן שאלתרמן עצמו הרגיש שאין מעריכים אותו כראוי ומעדיפים על פניו את א. צ. גרינברג (כפי ששיער גבריאל צפרוני, בשיחה עמי). הערכה ממעיטה זו משתלבת ביחסם הספקני של בני הדור אליו בראשית דרכו, כפי שעולה מן העדויות הלא מעטות שהביא דן מירון ('מפרט אל עיקר', עמ' 102 והערה 2). ייתכן גם, שהתנאים שהציעו לו ב'הארץ' היו טובים יותר, ומה גם שהיה לו קשר קודם עם 'הארץ' ועם משה גליקסון עורכו, עוד כשהיה בצרפת (כפי שמשער רפי אילן מ"מוסד

אלתרמן"), והוא השתתף, בו כבר ב־30 בספטמבר 1932. קרוב לוודאי שהסיבות לעזיבתו את 'דבר' היו משולבות, כפי שקורה במקרים כגון אלה. בכל אופן, עד כה לא מצאתי עדות ישירה על כך.

ה. "מידה כנגד מידה"

תגובתו של סדן היתה בצורה של "מידה כנגד מידה". הוא בא חשבון עם אלתרמן, בדרכו של האחרון, דרך הטור הסאטירי המחורז (על ז'אנר ספרותי זו, טס"מ, פרסם דן אלמגור מחקר מקיף ומאלף בחוברות 'קשר' 17-19).

חמישה ימים בלבד הפרידו בין ההשתתפות האחרונה של אלתרמן ב'דבר', לבין ההתחלה החדשה ב'הארץ'. דב סדן, שהיה חבר מערכת דבר' ועורך "המוסף" נפגע ככל הנראה מ"בגידתו" זו של אלתרמן וראה בה אי אמון אישי ואידיאולוגי באכסניה ובעורכיה. בנוסף, יש לזכור את האווירה המלוהטת בשנים אלה, שלאחר רצח ארלוזורוב.

תגובתו הסאטירית, העוקצנית והמחורזת, תחת הכותרת "אני יושב בַּאָפֶּר", שהתפרסמה ב'דבר' בי"ט בכסלו תרצ"ה (26 בנובמבר 1934), בוודאי על דעתו של ברל כצנלסון, מעידה על כעס ועל עלבונם של העורכים על שאחד מ"סופריהם" נטש אותם לטובת עתון מתחרה. תגובה זו פורסמה לאחר שאלתרמן הספיק כבר לפרסם ב'הארץ', במרוצת חודש נובמבר 1934, חמישה טורים מחורזים תחת הכותרת המשותפת "נקודות השקפה" בחתימת "אגב" ויום לפני התחלת פרסום שירי הסדרה "רגעים". במרוצת השנים נכתבו עשרות פארודיות על שירי אלתרמן (דן אלמגור, 'קשר' 19, עמ' 117), ואולי יש לראות ב"אני יושב בַּאָפֶּר" את הראשונה שבהן.

זוהי תגובה, שכאמור יש בה "מידה כנגד מידה", חרוזים סאטיריים מול חרוזים סאטיריים; טורים מחורזים מול טורים מחורזים; רמזים אקטואליים המובנים רק לנוגעים בדבר ולבני הוגם. דב סדן חתם בשם העט "אתב"ש", שהוא "שם מפתח לחילופי אותיות זו בזו בכתבי סתר או בשעשועי מליצה; כל אות מתחלפת באות המקבילה בסדרה מן הקצה השני של האלף־בית" (מילון אבן שושן). יש לשער, שבצורת חתימה זו מקופל רמז נוסף לטיבה של המריבה ביניהם. אולי יש בצורת חתימה זו גם הד למלה "אתבייש".

פיענוח זהות הכותב נעשתה על ידי ג. קרסל, מחבר הביבליוגרפיה של כתבי דב סדן (מס' 964). בהערה ל"ערך" זה הוא כתב: "חרוזים על נתן אלתרמן לאחר שעבר מ'דבר' ל'הארץ'. חתום: 'אתב'ש'". יש להעיר כי צורת חתימה זו היתה כנראה נדירה, אם לא חד פעמית, ולא חזרה ונזכרה בתוך רשימת כינויי הספרותיים של דב סדן בביבליוגרפיה של יוסף גלרון.

בטס"מ זה, שכותרתו "אני יושב בַּאָפֶּר", מחקה הכותב את הטורים המחורזים של זה שכנגדו הוא יוצא בפרודיה זו ומתאר את האבל הנורא, כביכול, שפקד אותו לאחר המעבר מ'דבר' ל'הארץ'. האסוציאציה המידית של "אבל נורא" היא זו של "איוב", שממנו לקוחים כותרת ה"שיר", צירופי הלשון ותמונות היסוד.

טור מחורז זה, עם כל ההומור שבו, נופל הרבה ברמתו מאלה של אלתרמן. הוא חסר את הברק, המעוף והווירטואוזיות של כתיבתו של אלתרמן, והמחשבה אינה מבוטאת בו בבהירות, יש בו מן

ההתחכמות של מה שנהגו פעם לקרוא "חובשי בית המדרש", וקשה לרדת לסוף כוונתו. הרעיון המרכזי מאחורי הביקורת העוקצנית והמחורזת הוא קרוב לוודאי הרעיון, שחרוזים ש'דבר' מאס בהם נעשו ל"אבן פינה" ב'הארץ'. הוא גם מנסה להמעיט מגודל העלבון שנעלב המשורר על שפסלו או ערכו את חרוזיו, ומתאר אותו ביותר משמץ של ציניות, כמי שמגיב "תגובת יתר": "קצת בחור פטלי, / מיסורים לר'ב".

ה"שיר" פותח בפסילת חרוזים, כשהפוסל הוא נתן אלתרמן עצמו, אבל לא ברור מי הוא הדובר שאת חרוזיו פסל. בהמשך מדובר על כך ש"יד החרוזים נגולה / מעל פי באר 'דבר' / אל 'פרוזדוריה' של 'הארץ'". בסיום, מצטט איוב, שמנחם את הדובר, פסוק מפורש מספרו עם מראה מקום מדויק, שחלקו נכתב וחלקו נקטע, בתקווה שהקורא הבקי ישלים את המילים החסרות, שהן העיקר. בפסוק נזכרים "הרשעים" ו"הארץ" בכפיפה אחת: "לאחוז בכנפות הארץ [וינערו רשעים ממנה], תתהפך כחומר [חותם ויתיצבו] כמו לבוש". המילים בסוגריים מרובעים שהושטמו מן ה"שיר" מזמינות את הקורא לחזור ולעיין בפסוק במלואו, וליהנות מן "החידוד".

מ"שיר" זה יש לשער, שהיה ברקע סכסוך ספציפי על רקע יחסי עורך-כותב, אולי הערת ביקורת על איכותם של חרוזי השיר שמסר המשורר לעורך, פסילתם או עריכתם מחדש, כפי שנרמז בו. אין ספק שהכותב נפגע מאוד מיחסו של העורך ואה בכך חוסר הערכה כללי אליו, שכתוצאה ממנו החליט לעזבו ולעבור לבמה אחרת. כותב ה"שיר" מדבר על החלטה פזיזה, "בן-שבוע ואולי בן-יום", ואכן, כאמור, עברו 5 ימים במעבר מעיתון לעיתון. ייתכן, שאפיזודה זו, שמדובר בה כאן, היתה בבחינת "הקש ששבר" והקצינה תהליך של עלבון שהחל עוד קודם לכן.

שירו של ד'ב סדן (בחתימת אתב"ש) נגד "עריקת" אלתרמן ל'הארץ':

אָנִי יוֹשֵׁב בְּאֶפֶר

אָנִי יוֹשֵׁב בְּאֶפֶר	יָד-הַחַרוּזִים נְגוּלָה
וְקוֹרָא בְּסֵפֶר	מַעַל פִּי בְּאֵר "דְּבָר"
(אֶלֵּהִים יוֹדֵעַ,	וּבְמַשְׁיכַת־קְלָמוֹס
כִּי חַרוּזֵי צוֹלֵעַ)	בְּקוֹ חֶלֶק, יֵשֶׁר
וְקוֹרָא בְּסֵפֶר,	הַצְּלִיחָה
כְּמוֹכֵן – אֵיּוֹב.	לְמַצּוֹא לָהּ
כִּי אֶבֶל וּמְכָאוֹב	פְּרוֹזְדוּרִיָּה לְמָנוֹס
כְּאוֹנֵי וְלִפֵּי דְנִי:	בְּ"הָאֶרֶץ", נִי, וְנִיחָא.

ג. אֶלְתֶּרְמָן פִּסַּל אֶת חַרוּזָי.

וּבְכֵן, אֲנִי יוֹשֵׁב בְּאֶפֶר
וְקוֹרָא בְּסֶפֶר
(הָהָה גַם עֲכָשׁוּ)
חֲרוּזֵי יוֹצֵא בְּקֶבֶב)
שֶׁל אוֹתוֹ אִיּוֹב
(קִצְצַת בְּחֹר פֶּטְלִי,
מִיסוּרִים לְרַב,
בְּיָדוֹעַ).
וּפְתָאִים
וּנְפִתְרָה חֲדָה לִי:
אִיכָה בֶן-שָׁבוּעַ
וְאוּלֵי בֶן-יּוֹם

כִּי מִפִּי מְנַחֵמִי הַטּוֹב
רַב-הַשְּׂכָר וְהַשְּׂאֵת
וְהַיְאוֹשׁ,
מִפִּי אִיּוֹב
- בְּפָרֶק לְמִ"ד חִי"ת -
שְׁמַעְתִּי זֶה הָאֵמֶר:
"לְאַחַז בְּכַנְפוֹת "הָאֶרֶץ" - -
תְּתַהַפֵּךְ כְּחֶמֶר - -
- - כְּמוֹ לְבוֹשׁ. - -

1. ממתחות להערכה הדדית

הטס"מ הראשון שפרסם אלתרמן ב'הארץ' היה "רחובות ושלטים" (7 בנובמבר 1934), וייתכן ש"סקיצה תל אביבית" זו היא היא העילה למעברו מעיתון לעיתון. שיר זה, כשמו כן הוא. יש בו רשימות של מראות תל אביביים שונים ומגוונים בכפיפה אחת: סנדלר, חייט, מכולת, מסעדה, בית קפה ועוד. חרוזיו הם אלתרמניים מובהקים, שילוב של חרוזים מפתיעים ובלתי שגרתיים; מילים לועזיות; בצד "חרוזים" "צולעים" כביכול. שני הטורים הפותחים: סנדלר מְדַפְּלֵם / מקבל תקונים והזמנות גם". זהו אחד משירי ההלל הראשונים לרחובות תל אביב, ואולי הראשון שבהם, אותם רחובות שעמהם הזדהה אלתרמן והשליך עליהם "את כל המתחים הפנימיים שגעשו בתוכו" (דן מירון, "עיר ואם, עיר ואש", 'אמהות מייסדות אחרות חורגות', עמ' 243).

החרוז "הצולע" שמשמש בו במודע כותב הפארודיה השירית פעמיים "אפר / ספר" מרמז, כנראה, לנושא המתחות בין העורך למשורר. הטון המבודח מנסה לכטל את חשיבות העניין, ובה בשעה ללעוג למעבר מעיתון לעיתון, כאילו יש בכוחו להפוך את הבלתי חשוב לחשוב. הלגלוג נוגע לא רק לחרוז הצולע, אלא גם לכותב, המתואר, כאמור, כ"קצת בחור פטלי, /מיסורים לר'ב", ומנסה לגמד את הרגשת עלבונו.

ידועה תגובתו של גרשום שוקן, בעל 'הארץ', במכתבו למנחם דורמן (3 באוגוסט 1975) על עזיבתו של אלתרמן את 'הארץ' ושובו ל'דבר' בינואר 1943: "היה זה כמובן אחד המחדלים החמורים בקריירה שלי כעורך עתון" (ד. ג., "בפתח הספר נתן אלתרמן, 'הטור השביעי', כרך ה', עמ' 5 ובמקומות נוספים). האם גם ברל וסדן הרגישו כך באותה שעה? מה היתה תגובתם על שאיבדו משורר זה, שהיקצו לו קרן זוית, והוא פרח בעיתון המתחרה? מה בדיוק קרה בין אלתרמן ל'דבר'? מה בדיוק אירע בין

אלתרמן לברל כצנלסון ולדב סדן? איך הגיבו על עזיבתו? מה היה חלקו של כל אחד מהם בעזיבתו? מי בדיוק היה האחראי לכך? שאלות אלה ואחרות תישארנה, כנראה, בינתיים ללא מענה.

מה שברור הוא, שברבות השנים, ובמיוחד לאחר חזרתו של אלתרמן "הביתה" ל'דבר', שקעה מתיחות זו, ואת מקומה תפסה הערכה הדדית עמוקה, שיעידו עליה הדברים החמים שכתבו זה על זה: אלתרמן על ברל וסדן. וסדן על אלתרמן. טס"מ זה נשכה ואולי גם הושכה, על ידי שני הצדדים. סדן לא חזר אליו בדבריו הגלויים על אלתרמן, ואף המעיט בסוג כתיבה זה, גם משום שחש, כנראה, שכוח בפולמוס רב בפרוזה. מי שיתחקה אחר יחסי סדן ואלתרמן, יידרש גם לפרשה זו שבראשית דרכם, וינסה לפענחה עד תום. מעניין וחשוב יהיה לגלות כיצד חלה ברבות הימים ההתקרבות הרבה ביניהם וההערכה ההדדית. הערכה זו עמדה במבחן, גם כשלא שררה ביניהם תמימות דעים מן הבחינה האידיאולוגית, בשורה של נושאים שאותם פירט סדן ברשימות הזיכרון שכתב על אלתרמן (ניסן תשל"א; י"ד בטבת תשל"ד. 'ארחות ושבילים'. כרך האישים', עמ' 69; 72).

דומה שהדבר הראשון שכתב סדן על אלתרמן, לאחר הפירוד, עוד לפני שחזר ל'דבר', היה התייחסות אוהדת לעמדתו של אלתרמן בוויכוח שהתנהל מעל דפי השבועון 'השומר הצעיר' "בבירור תעודתם של הספרות והסופר בימי מלחמה" ('דבר' ב' בחשוון ת"ש, 15 באוקטובר 1939; כונס ב'אלכה ואשובה', עמ' 117-112). מכאן ואילך עקב אחר הופעת ספרי השירה של אלתרמן והגיב עליהם מפקידה לפקידה בהערכה גדולה. לאחר מותו ספד לו בהזדמנויות אחדות (הערכותיו אלה כונסו ב'ארחות ושבילים'. 'כרך האישים') והציג אותו כממשיכו של ביאליק וכאחד מגדולי הגדולים: "כליל זמירות והגיונות" (עמ' 63); "מאור השירה" (עמ' 65) שקיפל בהווייתו אותו שילוב נדיר של איש מופת ויצירת מופת: "ראש תכונותיו, תכונת היושר הפשוט והנאצל כאחד" (עמ' 64); "גבורתו אינה סותרת ענותו, כשם שענותו אינה סותרת גבורתו" (עמ' 65). אלתרמן, לדעת סדן, הוא האיש שעליו "התנבא" ביאליק ב"ויהי מי האיש אשר יבוא אחרי", שכן הוא ניחן בשלוש תכונות ש"היו לו למנה: חירותו, יושר קומתו, יפי חייו" (עמ' 64).

אלתרמן זיכה את דב סדן ביובל השישים שלו, באחד משירי 'הטור השביעי' שלו "עם דב סדן", ('דבר', ג' באדר ב' תשכ"ב, 9 במרס 1962) [השיר, שטרם כונס, חזר ונדפס במאמרו של עודד מנדה-לוי ב'סדן' ד', תש"ס. מיועד לראות אור בכרך נוסף של 'הטור השביעי' שמכילות דבורה גילולה וסוניה רוזנברג. תודתי לרפי אילן מארכיון אלתרמן שהמציא לי שיר זה]. זהו שיר הלל, שאינו נעדר יותר משמץ של הומור, על הפנומן דב סדן, המתגלה בהיקף ידיעותיו, בכתיבתו ולא פחות באדם שבו. מתוך ט"ז בתי השיר אביא שלושה בלבד, שניים מן האמצע והבית המסיים:

יש תוהים מי בין אֵלֶּה מְרֻכְזֵי וּמֵי זֶן
אֶת הַשְּׂאָר שְׂאוּלֵי רַק סְפִיחִים מִן הַצֵּד הֵם
אֲךָ הִנֵּה מִתְפַּרֵּר - מְעַשֶּׂה סֵדֵן
שֶׁהַכֹּל פָּאן מְרֻכְזֵי וְכָל אֵלֶּה חַד הֵם.

בן אומרים – הוא מלא וגדוש, אך לא זאת
הפליאה. הפליאה היא בכך שבשפע,
הדחוס הלזה אין קרטוב בית-נכות,
פי נוף חי הוא, על אף היותו שמונת-טבע.

והסיום :

מקומו בתולדות הספרות? לרשומות-
העתיד פתרוני... אך פיוס כפר – בלא תיקו –
בה שמונים לו שלשה-ארבעה מקומות
ראשונים במעלה... איך-שהוא ידחק הוא.

אדר א' תשנ"ז

ביבליוגרפיה

- דן אלמגור, "הטורים שלפני הטור השביעי", 'קשר' 17 מאי 1995, עמ' 87-107.
- - - "הטור השביעי" והטורים שלצידו ובעקבותיו", שם, 18, נובמבר 1995, עמ' 112-129.
- - - "טוראים, טוראים ראשונים ורבי טוראים בעתונות העברית וביבליוגרפיה של הטס"מ (טורים ספרותיים מחורזים)", שם, 19, מאי 1996, עמ' 106-134.
- נתן אלתרמן, [חתום: אגב]. "רחובות ושלטים", במדור: "נקודת השקפה", 'הארץ', כ"ט בחשוון תרצ"ה (7 בנובמבר 1934). כונס ב'רגעים', ספר ראשון תרצ"ד-תרצ"ז, הוצ' הקיבוץ המאוחד, תשט"ו, עמ' 51-52. זה היה השיר הראשון שפרסם אלתרמן ב'הארץ', לאחר עזיבתו את 'דבר'.
- - - "עם דב סדן", 'דבר', ג' באדר ב' תשכ"ב (9 במרס 1962), עמ' 2. תורגם ליידיש.
- גיורא בסין, "ביבליוגרפיה לכל כתבי נתן אלתרמן", 'מחברות אלתרמן', א', הוצ' הקיבוץ המאוחד והמכון לחקר הספרות העברית, אוניברסיטת תל-אביב, תשל"ז [!], עמ' 247-355.
- נורית גוברין (עורכת), 'מסלול'. ספר היובל לישראל כהן במלאות לו שבעים וחמש שנה, הוצ' עקד, תש"ם, עמ' 457.
- פנחס גינוסר, "תחילת המוסף הספרותי של 'דבר' על רקע תקופתו", 'דברי ימי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות', חטיבה ג', כרך שלישי, תשנ"ד, עמ' 159-166.
- דבורה גילולה, "בפתח הספר", נתן אלתרמן, הטור השביעי, ספר חמישי, 1948-1956, הוצ' הקיבוץ המאוחד, 1995, עמ' 5.
- מנוחה גלבוץ, "ראשית 'דבר'", 'קשר', 16, נובמבר 1994, עמ' 80-91.

יוסף גלרון-גולדשילגר, כתבי דב סדן. ביבליוגרפיה תרצ"ד-תשמ"ד, הוצ' הקיבוץ המאוחד, תשמ"ז.

- - - "ביבליוגרפיה של כתבי דב סדן וזעיר מעט ממה שנכתב עליו ועל יצירתו בין השנים תשמ"ד-תשנ"ן", 'סדן. מחקרים בספרות עברית', כרך א', בעריכת דן לאור, הוצ' מכון כץ, אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ד, עמ' 265-295.

מנחם דורמן, 'אל לב הזמר. פרקי ביוגרפיה ועיון ביצירת אלתרמן', הוצ' הקיבוץ המאוחד, תשמ"ז. דוד וינפלד, "שלושה משוררים יהודיים – פולין, שנות השלושים", 'חדרים', חוב' 2, סתיו 1981, עמ' 44-38.

חנן חבר, 'פייטנים ובריונים. צמיחת השיר הפוליטי העברי בא"י', הוצ' מוסד ביאליק, 1993, על אלתרמן, לפי מפתח השמות והעניינים.

ישראל כהן (עורך), "סופרים עברים שנספו בשואה", 'ידיעות גזנים', 81, כרך ה' שנה 10, ניסן תשל"ג.

דן מירון, 'מפרט אל עיקר. מבנה, ז'אנר והגות בשירתו של נתן אלתרמן', הוצ' הקיבוץ המאוחד וספרית פועלים, תשמ"א.

דן מירון, "עיר ואם, עיר ואש. על שירת תל אביב בראשיתה", 'אמהות מייסדות, אחיות חורגות', הוצ' הקיבוץ המאוחד, 1991, במיוחד עמ' 233-245.

עודד מנדל-לוי, "לכתוב את קורא הדורות. שירים לדב סדן", 'סדן. מחקרים בספרות העברית', כרך ד', בעריכת אבנר הולצמן, הוצ' מכון כץ באוניברסיטת תל-אביב, תש"ס, עמ' 414-417.

מרדכי נאור, "'דבר' 1925-1996. עשרה 'אבות מייסדים'", 'קשר', 20, נובמבר 1996, עמ' 21-32. דב סדן, חתום: ש. "אני יושב באפר" (שיר). 'דבר', י"ט בכסלו תרצ"ה (26 בנובמבר 1934), עמ' 6. הפענוח לפי הביבליוגרפיה של סדן שנערכה על ידי ג. קרסל.

דב סדן, חתום: דב שטוק. "הערה", 'דבר', מוסף לשבתות ולמועדים, כ"ז בתמוז תרצ"ט (14 ביולי 1939), עמ' 4. הודעה על פרישתו מעריכת "המוסף".

(הערה: דברים שפרסם סדן על אלתרמן, ניתן לאתר לפי "מפתח השמות" בשתי הביבליוגרפיות של כתביו שנזכרו כאן, מתוכם יוזכרו כאן דוגמאות אחדות בלבד):

דב סדן, "בעיניים יהודיות. מאמר א': במשעול השלהבת הכפולה" [ב' בחשון ת"ש] כונס: 'אלכה ואשובה, דברים בענייני אמונות ודעות', הוצ' דון בשיתוף "העובד הדתי" בהסתדרות העובדים בא"י. תשל"א, עמ' 112-117.

דברים שפרסם דב סדן לאחר מותו של אלתרמן, כונסו ב'ארחות ושבילים. כרך האישים', תחת הכותרת: "כליל-זמירות", הוצ' עם עובד, תשל"ח, עמ' 63-72.

דב סדן, "קושיה וישובה. על א. נ. גנסין וסביביו" [י"א בשבט תשמ"א], 'חדשים גם ישנים בספרות העברית ואגפיה', הוצ' עם עובד, 1987, עמ' 10. על דרכו בעריכת "המוסף לדבר".

יהודה פרידלנדר (מראיין), 'ידיעות אחרונות', 5 במרס 1982.

- ג. קרסל, "השושבין", 'דבר', י"ב באב תש"ו (9 באוגוסט 1946), עמ' 4.
- - - , "דברה של תקופה", 'מאסף דבר במלאות 25 שנה', בעריכת דוד זכאי, הוצ' דבר, תש"י, עמ' 47-3.
- - - , "הפותח שער". "משא", 'דבר', י"ז באדר תשמ"ב (12 במרס 1982). המדור הספרותי מוקדש "לדב סדן לחג הגבורות".
- - - , 'כתבי דב סדן. ביבליוגרפיה'. חלק ראשון, הוצ' עם עובד, תשמ"א.
- - - , 'כתבי ג. קרסל ביבליוגרפיה (תרפ"ט 1929-תשמ"ו 1985); הוצ' מכון הברמן למחקרי ספרות, תשמ"ו.
- אברהם שאנן. "דב סדן עורך ה'מוסף'", "משא", 'דבר', י"ז באדר תשמ"ב (12 במרס 1982). אניטה שפירא, ברל, הוצ' עם עובד. 1980. במיוחד הפרק המוקדש ל'דבר', עמ' 241-269.
- תודתי לעמיתי וידידי גבריאל צפרוני, אבנר הולצמן, עודד לוי־מנדה ורפי אילן מ"מוסד אלתרמן", על עזרתם בפרטים שונים של מאמר זה.